

ד"ר עלי טל-אור והרב יוסף יחיאל אלבוים

מנורת המקדש - צורתה וכיוון עמידתה

ראשי פרקים

א. כיוון עמידת הכלים במקדש	3. במשנה-תורה: כרבי
ב. כיוון נרות המנורה במקורות התנאיים	4. דעת הרמב"ם הסופית נובעת מהגדרת 'מנורה'
ג. דעת רש"י בעניינה של המנורה	ו. שיטת רב סעדיה גאון
1. בדעת רבי	ז. עיון מחודש במקורות לאור הרס"ג והרמב"ם
2. בדעת רבי אלעזר ב"ר שמעון	1. ספרי בהעלותך
ד. ברייתא דמלאכת המשכן: המנורה ניצבת לשולחן	2. ספרי זוטא בהעלותך
ה. דעת הרמב"ם וגלגוליה	3. בברייתא דמלאכת המשכן
1. כרבי	4. בברייתא במגילה כא,ב
2. כרבי אלעזר ב"ר שמעון	ח. לפי יוסף בן מתתיהו עמדה המנורה באלכסון
	ט. סיכום

א. כיוון עמידת הכלים במקדש

המשכן והמקדש נבנו כך שאורכם היה בכיוון מערב-מזרח ורוחבם בכיוון צפון-דרום, ברם לא כתוב במקרא באיזה כיוון עמדו כלי המשכן והמקדש. את החסר במקרא משלימה המשנה במנחות יא,ו, הקובעת: "כל הכלים שהיו במקדש, אורכן לאורכו של בית." וכך גם קובעת הברייתא במנחות צח,א לגבי בית ראשון (וכן לגבי המשכן): "כל הכלים שבמקדש אורכן לאורכו של בית, חוץ מארון שאורכו לרוחבו של בית."

קביעות אלו תואמות לתיאור סדר דישון המנורה והטבת הנרות, במשניות מסכת תמיד, שבהן מדובר על נרות מערביים ומזרחיים:

ג,ט: מי שזכה בדישון המנורה, נכנס ומצא שני נרות מזרחיים² דולקים - מדשן את השאר, ומניח את אלו דולקים במקומן (משנה זו עוסקת בהטבה הראשונה).

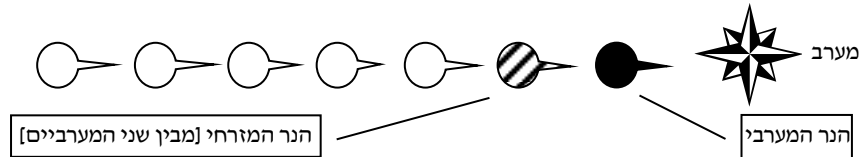
ו,א: מי שזכה בדישון המנורה, נכנס ומצא שני נרות מערביים [נ"א: מזרחיים] דולקים - מדשן את המזרחי ומניח את המערבי דולק, שממנו היה מדליק את המנורה בין הערביים (משנה זו עוסקת בהטבה השניה).

ברם הקביעה שכל הכלים עמדו כשאורכם לאורך המקדש אינה מוסכמת, שכן במנחות צח,ב נחלקו רבי ורבי אלעזר ברבי שמעון לגבי כיוון עמידת השולחנות בבית ראשון, שרבי אומר: "מזרח ומערב היו מונחין" - לאורך המקדש - וראב"ש אומר: "צפון ודרום" - לרוחבו. ובגמרא ביארו, שרבי "גמר ממנורה - מה מנורה מזרח ומערב, אף הני (השולחנות) נמי מזרח ומערב." כיוון המנורה נגזר מקירבתו היחסית של נר התמיד לקדש הקדשים, לעומת שאר הנרות, כנלמד מהפסוק "יערוך אותו... לפני ה'" (שמות

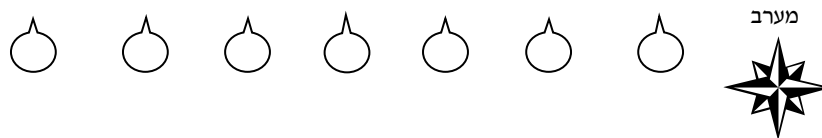
1. הכוונה למקדש השני, שבו לא היה ארון הברית בקדש הקדשים.
2. בפירוש המשנה במהדורה בתרא לא גרס כאן הרמב"ם "מזרחיים". כמו כן לפי פסק ההלכה שלו במשנה-תורה, כפי שיבואר להלן, היה עליו להשמיט בפ"ו מ"א את המילה "מערביים".

כז, כא; ויקרא כד, ג), שממנו דייקה הגמרא "מכלל דכולהו לאו לפני ה'; ואי סלקא דעתך צפון ודרום - כולהו נמי לפני ה' נינהו." ופירש רש"י: "משמע אותו לפני ה', ואין אחר לפני ה' - אלמא חד הוא דהוי כלפי מערב לצד בית קדשי הקדשים; אלמא מזרח ומערב מונחים, והחיצון של צד מערב קרי ליה נר מערבי." אבל אילו היה הכיוון צפון-דרום, אזי כל הפתילות שוות למערב.

תרשים מס' 1: שיטת רבי, על פי רש"י: הנר המערבי קרוב למערב יותר משאר הנרות

תרשים מס' 2: הסבר רבי, על פי רש"י: מדוע לא עמדה המנורה לרוחב המקדש

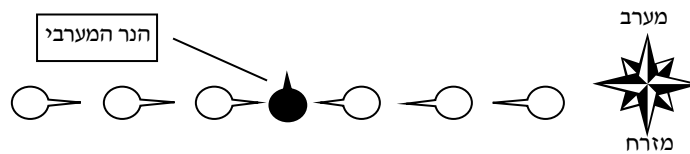
הגמרא ממשיכה לבאר, שר' אלעזר ברבי שמעון למד שהשולחנות עמדו לרוחב המקדש כמו הארון - "מה ארון צפון ודרום, אף הני נמי צפון ודרום." רבי אינו לומד את כיוונם מהארון שבקודש הקדשים, אלא מהמנורות שבהיכל, כיון ש"דנין חוץ מחוץ, ואין דנין חוץ מבפנים."³ ברם לדעת ראב"ש גם אילו למדנו את כיוון השולחן מכיוון המנורה, היה השולחן עומד לרוחב המקדש, היות ו"מנורה גופה - צפון ודרום הוה מנחה", לרוחב המקדש.⁴ וכדי לקיים את המשמעות שרק נר התמיד היה לפני ה', בניגוד לשאר הנרות, מבארת הגמרא שלפי ראב"ש "מצדד להו אצדודי", כלומר - כפי שפירש רש"י: "לעולם, צפון ודרום מנחי, ואפילו הכי ליכא אלא חד כלפי מערב, והיינו אמצעי, שפי הפתילה כלפי מערב; ושאר הפתילות מצודדות פיהן כלפי האמצעי - שהשלוש של צד צפון מצודדות כלפי דרום, והשלוש של צד דרום מצודדות כלפי צפון."

ובכך לשיטתו מבוארת הברייתא הלומדת מהפסוק "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות" - "מלמד שהיו מצדדין פניהם כלפי נר אמצעי" (פירש רש"י: "אמצעי עומד על גופה של מנורה, והשאר על הקנים; ומשמע קרא, אותן שעל הקנים מצודדות כלפי אותה של מערב"). הברייתא מסיימת בדבריו של רבי נתן: "מכאן, שאמצעי משובח".

3. לא כאן המקום להאריך בתפיסות השונות של רבי לעומת ראב"ש, די בכך שנצביע על מבטו של רבי המבדיל (ע"י הפרכת) במעלות הקדש בין חוץ לפנים; ומאידך גיסא על שיטת בנו של רבי שמעון בן יוחאי, שהקדושה חודרת בשווה לכל מקום.

4. שיטת ראב"ש תואמת את הנכתב בזוהר (ע"י אביו רשב"י) בהעלותך (קמח ע"ב; כאן בתרגום הסולם): "עץ החיים אחוז ממעלה למטה, ושמש הזה המאיר לכל - האור שלו מתחיל מראש ומתפשט בגוף האילן בדרך ישר. שני צדדים אחוזים בו, אחד לצפון ואחד לדרום, אחד ימין ואחד שהוא שמאל. בשעה שהשמש מאיר מהגוף ההוא של האילן, כמו שלמדנו, הוא מתקיף לזרוע ימין ומאיר בתוקפו. ומתוקפו מאיר השמאל ונכלל באורו."

תרשים מס' 3 : שיטת ראב"ש, על פי רש"י: הנר המערבי מופנה למערב והשאר מצודדים אליו

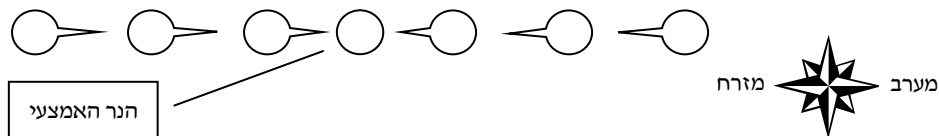
ב. כיוון נרות המנורה במקורות התנאיים

לפי פירוש רש"י במנחות צח,ב, דעת רבי היא שנרות המנורה עמדו זה לגב זה בשורה, ופיות כולם פנו למערב; ואילו דעת ר' אלעזר ב"ר שמעון היא שרק הנר המרכזי היה פנו מכיון למערב, ופיותיהם של שלושת הנרות שבכל צד פנו לכיוונו של אותו נר מרכזי.

על כיוונם של הנרות אנו לומדים ממקורות תנאיים נוספים. וכך מובא בספרי בפרשת בהעלותך, באשר לכפילות שבפרשת המנורה (בפרשת תרומה ובפרשת בהעלותך): לפי שהוא אומר "והעלה את נרותיה והאיר על עבר פניה" (שמות כה, לז), שומע אני, יהיו הנרות דולקים על כל פני המנורה? תלמוד לומר: "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות" (במדבר ח,ב) - שיהיו נרות מקבילים את המנורה, ומנורה את הנרות.⁵ הא כיצד? - שלשה כלפי מזרח [צפון] ושלשה כלפי מערב [דרום] ואחד באמצע. נמצאו כולם מקבילים את האמצעי. מכאן היה רבי נתן אומר: האמצעי מכובד... "אל מול פני המנורה" - עשה לה מול ופנים.

לא נזכר בספרי מה היה כיוונו של הנר האמצעי ומיהו נר התמיד המערבי. כיוונם של הפיות אל הנר האמצעי מתאים לשיטתו של ראב"ש שבגמרא, ואילו עמידת הנרות בכיוון מזרח-מערב תואמת לכאורה לשיטתו של רבי. בהסתמך על הרמב"ם (ראה להלן ה/3) שפסק שנרות המנורה פנו אל הנר האמצעי ועמדו לרוחב המקדש - כראב"ש - תיקנו הר"י (בתוספותיו ליומא לט) והגר"א את הגירסה, ובמקום 'מזרח' כתבו 'צפון', ובמקום 'מערב' - 'דרום'.⁶

תרשים מס' 4 :

גם בתרגום הירושלמי א (המכונה תרגום יונתן לתורה), שהוא תרגום ארץ ישראלי קדום,⁷ מתוארת המנורה כבנוסח הספרי שלפנינו:

5. המשפט אינו ברור, שכן הנר האמצעי אינו יכול להיות מכיוון אלא בכיוון אחד. ראה בדיון להלן בפרק ז.
6. תיקון זה אינו מבוסס על כתבי יד. רח"ש הורוץ מביא בהערותיו לספרי את נסיונות ההסבר השונים ללשון הספרי ונוסחיו.
7. עיין תורה-שלמה כרך לה, תרגומי התורה. על היחס בין הספרי במדבר לתרגומי התורה בכלל ולתרגום זה בפרט עיין שם פרק יג, ובפסוקנו - שם בעמ' רה. בעקבות תיקון הר"י והגר"א לספרי, וכן בעקבות שיטות הרמב"ם ורס"ג כפי שיבוארו להלן, יש להסיק שמקורו של התרגום הוא בספרי - לפחות בפסוקנו ואולי

מליל עם אהרן ותימר ליה: בזמן אדלקותך ית בוצינא כל קביל אפי מנרתא יהון מנהרין שבעתי בוצינא תלת לקביל רוח **מערבא** ותלת לקביל רוח **מדינחא** ושביעא במציעאה.

בספרי זוטא (בהעלותך) מובאת הברייתא שבמנחות ובספרי בשינויי סגנון ונוסח, כשבחלק מהפרטים אין למקור זה מקבילה כלשהי:

ומנין שיהו **חוזרין חלילה כמין עטרה**? תלמוד לומר: "[אל מול פני המנורה] יאירו שבעת הנרות". ומנין שיהיו כל הנרות מוסטריין כנגד נר האמצעי? תלמוד לומר: "אל מול פני המנורה"; וכן הוא אומר: "והוא יושב ממלי" (במדבר כב,ה).⁸ **אמר ר' שמעון: כשהלכתי לרומי⁹ וראיתי שם את המנורה, היו כל הנרות מוסטריין כנגד נר האמצעי.**

כיוון העמידה של קני המנורה וכיוון הנר האמצעי אינם נזכרים בספרי זוטא, וכן אין זיהוי של נר התמיד המערבי. עדותו של ר' שמעון בסוף תואמת את שיטתו של בנו ר' אלעזר, שהנרות פנו אל הנר האמצעי.

ג. דעת רש"י בעניינה של המנורה

1. בדעת רבי

כאמור, לפי פירוש רש"י בסוגיית מנחות, לדעת רבי עמדו נרות המנורה זה לגב זה בשורה, ופיות כולם פנו למערב; ו**נר התמיד** הוא **הנר המערבי ביותר**, מפני שהוא צריך להימצא **לפני ה'** יותר משאר הנרות. לפי שיטה זו, חולק רבי על הברייתא המובאת כסיוע לשיטת ר' אלעזר ב"ר שמעון שלפיה הנרות פנו אל הנר **האמצעי**. לפי פירוש זה היה על רש"י לנקוט במשנה במסכת תמיד פ"ו מ"א נוסח כזה:

מי שזכה בדישון המנורה, נכנס ומצא **שני נרות מערביים** דולקים, מדשן את **המזרחי**, ומניח את **המערבי (=נר התמיד)** דולק, שממנו היה מדליק את המנורה בין הערביים.

ברם היות והנוסח במשנה בפ"ג מ"ט מוסכם:

מי שזכה בדישון המנורה נכנס ומצא **שני נרות מזרחיים** דולקים, מדשן את השאר, ומניח את אלו דולקים במקומן. מצאן שכבו – מדשן ומדליקן מן הדולקין ואח"כ מדשן את השאר.

והיות שלשיטת רש"י, הדישון משמעותו היא כיבוי וניקוי הנרות,¹⁰ נוצרת סתירה בין שתי המשניות, שכן **שני** הנרות שנותרו דולקים בסיום ההטבה הראשונה הם **שני המזרחיים**, וממילא לא יתכן שבכניסתו להטבה השניה ימצא הכהן דווקא את **שני המערביים** כשהם דולקים.

ברם לנוסח המשנה בפ"ו מ"א היה נוסח חלופי, ולפיו בעת כניסתו להטבה השניה מצא הכהן **"שני נרות מזרחיים** דולקים". על כן במקומות אחרים פירש רש"י את שיטת

בכלל, ולא להיפך - כמובא שם, שכן על פי רוב רק בתרגום זה מופיעות המקבילות לספרי ולא בתרגומי אונקלוס והתרגום הירושלמי ב.

8. אפשר שסדר השאלות והציטוטים בספרי זוטא משובש, ויש להשוותו לזה שבספרי. תחילה היה על התנא לשאול את השאלה השניה ולצטט את הפסוק מפרשת תרומה ולא מפרשת בהעלותך, שכן שאלה זו היא הראשונה בדיון בספרי, ואח"כ היה עליו לשאול את השאלה הראשונה ולצטט את הפסוק מפרשת בהעלותך. ברם בכל מקרה ברור שמסקנות הספרי והספרי זוטא זהות.

9. עדויות ראייה נוספות מרשב"י על כלי בית שני שנלקחו לרומא יש ביומא נג,ב ומעילה יז,ב.

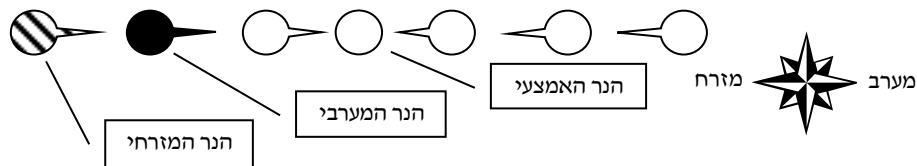
10. כמבואר בפירושו לתורה שמות ל,ז. וראה אנציקלופדיה תלמודית בתחילת הערך הטבת הנרות.

רבי באופן שונה, שהנרות היו עומדים בין מזרח למערב, אבל צירף גם את קביעת הספרי שלפיה הנרות פנו אל הנר האמצעי, ושאלו בכך מחלוקת בין רבי לבין ראב"ש (מה עוד, שיש על כך עדות ראייה של ר' שמעון). וכך כתב בפירושו לתורה (במדבר ח, ב):
 "יאירו שבעת הנרות" - ששה שעל ששת הקנים; שלשה **המזרחיים** פונים למול¹¹ האמצעי הפתילות שבהן, וכן שלשה **המערביים** ראשי הפתילות למול **האמצעי**.¹²

ברם היה על רש"י לקבוע מיהו נר התמיד המערבי לפי פירוש זה. בהסתמכו על הנוסח החלופי של המשנה בתמיד ו, א, לפיו הנר המערבי הוא המערבי מבין שני המזרחיים, מסביר רש"י בפירושו לשבת כב, ב (ד"ה ובה היה מסיים)¹³ את קביעתו כנר התמיד, מכח סברה:

נראה בעיני דאמור רבנן (במסכת תמיד) קביעותא **בנר** [ה] **שני** [מהמזרח, להיות נר התמיד המערבי, שממנו היה הכהן מתחיל להדליק את הנרות], משום ד"אין מעבירין על המצוות". וכי עייל בהיכל, בקמא פגע ברישא; וביה לא מצי לאתחולי, דכתיב: "יערוך אתו... לפני ה'" - צריך שיהא אחד חוצה לו, דאי לא, לא קרינן ביה "לפני ה'". והכי אמרינן במנחות צח, ב, דכתיב בנר מערבי "לפני ה'", **מכלל, דכולהו - לאו "לפני ה'".**

תרשים מס' 5:

ועדיין נתקשה רש"י בביטוי **לפני ה'** שנאמר לגבי הנר המערבי, ושממנו משתמע שנה זה היה הקרוב ביותר אל ארון הברית. כדי ליישב זאת נאלץ רש"י (בפירושו לתלמוד בשבת, יומא ומגילה) לשנות את משמעות הביטוי המופיע בדיון במנחות צח, ב "מכלל, **דכולהו לאו לפני ה'**", כאילו סדר המילים שבו הוא הפוך, כדי שישתמע ממנו שנה התמיד המערבי הוא הנר השני מהמזרח. וכך הוא השוני במשמעות שבין פירושו במנחות לבין פירושו בשבת, יומא ומגילה:

במנחות	"מכלל, דכולהו לאו לפני ה' " - שאר הנרות אינם קרובים כנר התמיד. רק נר התמיד מצוי ממש לפני ה', שכן השאר יותר רחוקים מהארון.
בשאר מקומות	"מכלל, דלאו כולהו לפני ה' " - לא כל שאר הנרות מצויים לפני ה'. הנר המזרחי ביותר אינו לפני ה', שכן הוא המרוחק ביותר מהארון.

להלן סיכום טבלאי של השיטות על פי רש"י:

11. השווה להסבר הביטוי "אל מול פני המנורה" בספרי הנזכר לעיל.
12. מעין זה פירש גם בשמות כה, לו, אלא ששם לא נקט בכיווני הנרות, מזרח ומערב, וניתן היה לבאר ששם הוא מפרש בכל כשיטתו של ראב"ש שהנרות היו נתונים בין צפון לדרום.
13. וכן ביומא לט, א ד"ה והיה נר מערבי דולק, ובמגילה כא, ב ד"ה אל מול.

זיהוי נר התמיד המערבי	כיוון פיות הנרות	כיוון שורת הקנים	
המערבי ביותר	כולם למערב	מזרח-מערב	רבי, בפירוש מנחות
אין התייחסות	ששת הנרות כלפי האמצעי אין התייחסות לאמצעי	מזרח-מערב	רבי, בפירוש התורה (ע"פ הספרי)
השני מהמזרח	אין התייחסות	מזרח-מערב	רבי, בשאר פירושי רש"י לתלמוד
האמצעי	כלפי אמצעי והוא למערב	צפון-דרום	ראב"ש

לפי רש"י לא ברור לאן היה מכוון פי הנר האמצעי לשיטת רבי, אולם בדרך כלל סברו נושאי כליו של רש"י (הרא"ם למשל), שהנר האמצעי היה מכוון אל השולחן.

2. בדעת רבי אלעזר ב"ר שמעון

גם לשיטת ראב"ש נותן רש"י שני הסברים שונים מעט זה מזה בסוגיות שונות. כבר ראינו שבמנחות צח, ב מסביר רש"י לשיטת ראב"ש, שהנר האמצעי הוא ה"נר המערבי", בשל **כיוונו הישיר** למערב. ברם במגילה כא, ב יש בברייתא תוספת של המילים "ונר מערבי כלפי שכינה", וזה לשונה:

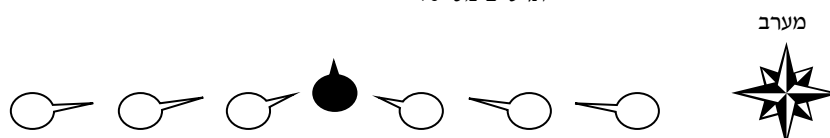
"אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות" - מלמד שמצדד פניהם כלפי נר מערבי, ונר מערבי כלפי שכינה, ואמר רבי נתן: מכאן שאמצעי משובח.

הנר האמצעי מכונה "הנר המערבי", כיון שהוא הקרוב ביותר למערב. אילו היה הנר האמצעי מזוהה כ"נר המערבי" וכ"פני המנורה" עקב היותו היחיד המכוון ישירות כלפי המערב, היה מיותר לכתוב "ונר מערבי כלפי שכינה", שהרי השכינה במערב. כך אכן הסיק רש"י, ולכן הסביר את שיטת ראב"ש באופן שונה מזה שנקט במנחות:

נר מערבי - הוא נר אמצעי. למאן דאמר (=ראב"ש) נרות - צפון ודרום מונחין, **הוא אמצעי משוך קימעה כלפי מערב חוץ משאר נרות**. דלמאן דאמר (=רבי) מערב ומזרח מונחין - לא, משום דהוי מערבי - השני כלפי מזרח (=כבהסברו במסכתות שבת ויומא). הכי איתא במנחות.

וכוונתו, שהנר האמצעי בלט מעט מערבה משורת שאר הנרות. אולם רש"י לא פירש כאן במה בלט נר זה - האם הקנה האמצעי כולו בלט מערבה (כבתרשים מס' 6), או רק פי הנר שעליו (כבתרשים מס' 3 דלעיל):

תרשים מס' 6:

לפי רש"י, "המנורה" היא כינוי מקוצר ל"גופה של המנורה" הכוללת את שבעת הקנים, כלומר לקנה האמצעי שלה, עליו מצוי "הנר המערבי". זה קרוי כך מפני שהוא הקרוב ביותר למערב, אלא שאין די בכך כדי שגם ייחשב ליחיד המצוי לפני ה', שכן מבחינת מיקומו הוא כמעט בשורה אחת עם שאר הנרות. הוא גם היחיד הפונה ישירות למערב.

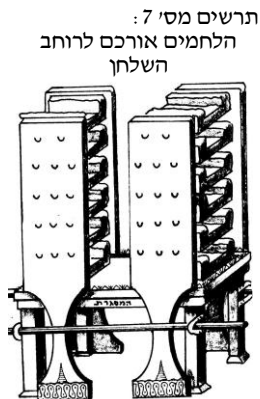
רש"י **סובר שהברייתא במגילה תואמת לשיטת ראב"ש**, אולם הוא מתייחס אל הנר האמצעי גם כקרוב יותר משאר הנרות; בעוד שבמנחות הוא אינו מתייחס לכך, אלא לכיוונו בלבד.

ד. ברייתא דמלאכת המשכן: המנורה ניצבת לשולחן

עד כה מצאנו שנחלקו התנאים לגבי כיוון הכלים - לדעת רבי כל הכלים, חוץ מהארון, עמדו לאורך המקדש, ואילו לדעת רבי אלעזר ב"ר שמעון כולם עמדו לרוחבו. ברם בברייתא דמלאכת המשכן אנו מוצאים לכאורה שיטה שלישית, המחלקת בין הכלים.

אמנם בפרק י, העוסק במבנה המנורה, מובא תיאור הזהה לזה שבספרי:

מעריבין ומזרחין היו דולקין **כנגד** נר האמצעי, שנאמר: "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות". מכאן היה ר' נתן אומר: האמצעי הוא **המכובד**.

בקטע זה מובאת רק מסקנת הספרי, ללא הדיון הקודם לה. תיאור הנר האמצעי כ"מכובד" לדעת רבי נתן - בשונה ממנחות צח, ומגילה כא, ב, שם תואר כ"משובח" - והעדר התייחסות לכיוון הנר האמצעי, מוכיחים שאכן מקור התיאור הוא בספרי. דהיינו: הכיוון מזרח-מערב הוא כרבי, אך פותיהם של הנרות מכוונים כלפי הנר האמצעי.

אולם בפרק ד, העוסק במיקום הפרוכת, מסך פתח האהל וכלי המשכן, נקבעת עובדה שאין לה מקבילה במקורות אחרים: "**וקני המנורה** היו מכוונים **כנגד רוחבו** של שולחן". קני המנורה עמדו אפוא בניצב לשולחן ולא במקביל לו. זהו מובנו של הביטוי "כנגד רוחבו", כמוכח מתיאור הנחת לחם הפנים שבפרק ח, כשאורכו ניצב לאורך השולחן:

מכאן אמרו: שלחן - אורכו עשרה ורוחבו חמשה.

ולחם הפנים - אורכו עשרה ורוחבו חמשה. נתן אורכו של לחם **כנגד רוחבו** של שולחן. קופל טפחיים ומחצה מכאן וטפחיים ומחצה מכאן. **נמצא אורכו ממלא רוחבו של שולחן**.¹⁴

ברור שלפי הסבריו של רש"י, קביעה זו אינה תואמת לשום שיטה, לא לשיטת רבי ולא לשיטת ראב"ש, שכן לפי שתיהן קיימת התאמה בכיוון הכלים. אם כן שיטתו של מי היא? אפשר שהפרק הרביעי של הברייתא דמלאכת המשכן לא היתה בידו של רש"י.¹⁵

להלן נראה כיצד התייחס הרמב"ם לקושי זה.

14. וכן במשנה מנחות יא,ה. יצויין שגם הלוחות היו מונחים בארון כשאורכם ניצב לאורך הארון, והביטוי שהגמרא (ב"ב יד,א) משתמשת בו הוא: "מונחות כנגד ארכו של ארון".

15. יש לכך ראיות נוספות, שכן בפירושו לשמות כו, לה, לגבי מיקום הכלים במשכן, אין הוא מצטט כמתבקש את התיאור מפרק זה של הברייתא דמלאכת המשכן (העוסק במשכן), אלא את הברייתא בבבלי יומא לג, ב, העוסקת בבית שני. כמו כן במנחות צט,א כותב רש"י ששורת השולחנות המערבית עמדה (לשיטת ר' אלעזר ב"ר שמעון) במרחק 2.5 אמות מכותל הטרקסין, בעוד שבפרק האמור בברייתא דמלאכת המשכן כתוב שהשולחן במשכן עמד במרחק 5 אמות מהפרוכת.

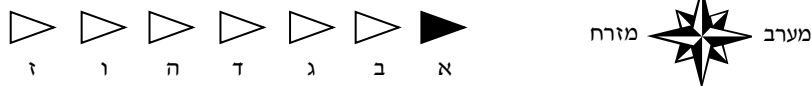
ה. דעת הרמב"ם וגלגוליה

1. כרבי

דעת הרמב"ם בענין כיוון עמידתה של המנורה נשתנתה בין שתי מהדורותיו לפירוש המשנה בתמיד¹⁶ ועד לפסקו במשנה-תורה. **במהדורה קמא של פירוש המשנה** למסכת תמיד ג, ט, כתב הרמב"ם:

ואני מצייר לך כאן צורת סדר שבעת הנרות איך היו **בין המערב למזרח**, ואכתוב אות על כל נר, כדי שיהא אפשר לרמוז עליו בקלות בעת הפירוש. וזו היא צורתם:¹⁷

תרשים מס' 8:

ופיות כל הנרות לצד מערב, זה מאחורי זה, כמו שהוא מצויר, ונר שכתוב עליו א' הוא הנר המערבי, שלא כבה זמן מסוים כפי שידוע. ואל הסדר הזה נתכוון הכתוב כשאמר **"אל מול פני המנורה יאירו"** - רוצה לומר, שיהיו **פיות כל הנרות לנכח קדש הקדשים**.

שיטה זו תואמת לשיטת רבי במנחות צח, ב, וכהסבר רש"י. מסקנת הספרי ועדות רשב"י בספרי זוטא לגבי הפניית ששת הנרות אל הנר האמצעי, היא הסיבה לדחייתה במהדורה בתרא.

בשתי המהדורות של פירוש המשנה למסכת מנחות יא, ו כתב הרמב"ם על פי הנוסח המופיע בברייתא במנחות צח, א (ובמקבילה בספרא אמור יג, ח), כך:

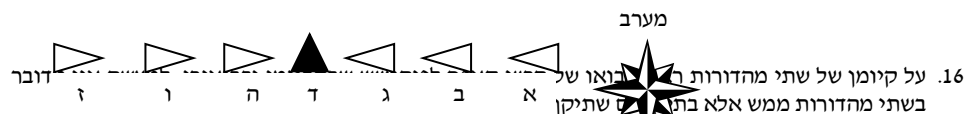
כל הכלים אורכם לאורך הבית, **זולתי הארון שאורכו לרוחב הבית**, והיה מונח בקדש הקדשים כזו הצורה.¹⁸ ומן הצורה הזו יתבאר לך מקום השלחן ומקום המנורה.

ברם הרמב"ם אינו מזכיר בדבריו את כיוון עמידת קני המנורה ואינו מציירם. בשלב זה של כתיבת מהדורה בתרא של פירוש המשנה, הוא עדיין פוסק **כרבי**, שכל הכלים עמדו כשאורכם לאורך הבית (**כולל קני המנורה**). מכאן ראינו, שרק **לאחר** שהרמב"ם כתב את פירוש המשנה **למנחות** במהדורה בתרא, ובהגיעו לפירוש מסכת **תמיד**, הוא שינה את דעתו לגבי כיוון קני המנורה, אך הוא **לא תיקן** את פירושו למנחות בהתאם.

2. כרבי אלעזר ב"ר שמעון

במהדורה בתרא של פירוש המשנה למסכת תמיד ג, ט שינה הרמב"ם את פירושו:

ואני מצייר לך כאן צורת סדר שבעת הנרות איך היו **בין הצפון לדרום**, ואכתוב אות על כל נר, כדי שיהא אפשר לרמוז עליו בקלות בעת הפירוש. וזו היא צורתם:

16. על קיומן של שתי מהדורות ראו שם.

17. תרשימים 8 - 9 הינם סכימה של התרשימים שבכתבי היד. תצלום של ציורים מקוריים מובא בתרשים 10.

18. כוונתו לתרשים מס' 11 להלן, בו לא צייר את קני המנורה.

תרשים מס' 9 :

ופיות כל הנרות כלפי האמצעי, אחד לגב השני, כפי שהוא בציור. והנר שכתוב עליו ד' הוא הנר המערבי, שלא כבה משך זמן מסוים כפי שידוע. **והאמצעי נקרא מערבי מפני שפיו לצד מערב.** ועל סדר זה רמזו יתעלה, באמרו "אל מול פני המנורה יאירו", כלומר שיהיו **פיות כל הנרות כלפי זה האמצעי אשר פניו למערב.**

ובפ"ו מ"א כתב הרמב"ם :

אמרו: שתי נרות **מערבין** [וכו'] - היא דעת מי שסובר כי שבעת הנרות היו בין המזרח למערב (=רבי), סדורין אחד לגב חברו, ונר מערבי - השביעי, כצורה זו,¹⁹ ואינה הלכה, ועל פי סברא זו הדחיה, בנוי לשון זה.

הרמב"ם סבר אפוא, שמשנה א בפרק ו במס' תמיד נשנתה רק לשיטת רבי (שהוא מסביר אותה כבמהדורה קמא) ואינה להלכה. **בשלב זה** סובר הרמב"ם **שהלכה כר' אלעזר ב"ר שמעון** לגבי כיוון עמידת המנורה, וזאת בניגוד לפירושו במסכת מנחות, שם קבע שכל הכלים (חוץ מהארון) עמדו לאורך המקדש, כרבי.²⁰

3. במשנה-תורה: כרבי

כמו בפירוש המשנה במהדורה בתרא במסכת תמיד ג,ט, כך גם במשנה-תורה (הלי

תרשים 10 :

ציוריו של הרמב"ם בשתי המהדורות, לפי העתקתו של הר"י קאפח במהדור פיהמ"ש לרמב"ם. מימין - במהדורה קמא, וכן בתמיד ו,א במהדורה בתרא; ולמעלה - בתמיד ג,ט במהדורה בתרא. במבוא למהדורתו (בתחילת סדר זרעים) כתב הרב קאפח שהוא השתדל להעתיק את הציורים בדיוק כפי שהם בכתב ידו של הרמב"ם. עוד ציין שבכל ציוריו שבפיהמ"ש הקפיד הרמב"ם לצייר את המערב כלפי מעלה, ולדעתו כך ישב הרמב"ם בעת שכתב את פירושו, כשפניו למערב.

בית הבחירה ג,ח) פסק הרמב"ם :

19. כבתרשים מס' 8, כבמהדורה קמא.

20. עדיין צריך עיון, כיון שהמשניות במסכת תמיד העוסקות בסדר דישון המנורה והטבת הנרות אינן תואמות לשיטת ראב"ש, שכן לשיטתו הנרות צפוניים ודרומיים ואילו במשניות מסכת תמיד הם מערביים ומזרחיים. קושי זה נותר בעינו גם לפי פסק ההלכה במשנה-תורה.

תרשים מס' 11 :
המנורה ללא הקנים בצירו של
הרמב"ם בפירושו בסוף מס'
מדות (כאן מתוך מהדו' הר"י
קאפח; ראה הערה בסמוך
לתרשים הקודם)

נראה אפוא שחל שינוי בתפיסת הרמב"ם את מחלוקת התנאים, מפירוש המשנה בשתי מהדורותיו ועד לפסק ההלכה במשנה-תורה. ברם, בעוד שהשינוי ממהדורה קמא של פיהמ"ש למהדורה בתרא אינו אלא בשאלה כשיטת מי מהתנאים יש לפסוק את ההלכה, הרי שהשינוי ממהדו"ב למשנה-תורה הוא שינוי מהותי בעצם תפישתו של הרמב"ם בהסבר המחלוקת והסבר שיטת רבי.

במשנה-תורה פוסק הרמב"ם, שקני המנורה עמדו בניצב לאורך השולחן, כשיטת התנא דברייתא דמלאכת המשכן פ"ד. נראה שהרמב"ם נקט, שלשיטת רבי **"המנורה" מוגדרת כקנה האמצעי בלבד**,²³ ו"אורכה" הוא עוביו של הקנה ממערב למזרח; אך קני "המנורה" ונרותיה עמדו בכיוון צפון-דרום. כך נעלמת הסתירה המדומה מדבריו; ברם בכך משתנה כיוון המנורה לשיטת רבי ב-90 מעלות, ונעשה זהה לכיוונה לפי ראב"ש!

הרמב"ם לא הדגיש את החידוש שבהסבר זה, משום שסבר שקביעתו נובעת מפשוטו של מקרא, שממנו עולה שקיימות שתי משמעויות שונות לכינוי - "המנורה":

א. **"גוף המנורה"**, שהוא הקנה המרכזי המרכזי, מבסיעו ועד ראשו כולל הנר שעליו. הגדרה זו תואמת לתיאור המנורה בפרשת **תרומה**, שכן **"ששת הקנים"** - **"יוצאים מן המנורה"**, כלומר מהקנה המרכזי, ומשמע ש"המנורה" אינה כוללת אותם.
ב. **הכלי כולו**, כלומר, גוף המנורה מבסיעו ועד ראשו **וששת הקנים, עם שבעת בזיכיהם**. הגדרה זו תואמת לכתוב בפרשיות **אמור ובהעלותך**, שכן לא ניתן לערוך או להעלות שבעה נרות על **גבי המנורה**, אלא אם היא כוללת את שבעת הקנים, וכיון שששת הקנים היו מקשה אחת עם הקנה האמצעי.

למרות שניתן היה לומר שההגדרה הראשונה נוגעת לשעת עשייתה בלבד, ואילו מאז גמר עשייתה היא כוללת את כל הקנים, סבר רבי שהכינוי "המנורה" מתייחס גם אח"כ לקנה המרכזי בלבד.

התייחסות כפולה זו של התורה עצמה ל"מנורה" היא אפוא בסיסה של מחלוקת התנאים. ר' אלעזר ב"ר שמעון מתייחס ל"מנורה" ככוללת את כל הקנים העומדים בכיוון צפון-דרום; רבי סובר ש"המנורה" מוגדרת כקנה האמצעי בלבד, וכיוון עמידתה נקבע לפי פי הנר שעליו, המופנה למערב,²⁴ אך גם לשיטתו עמדו **"ששת הקנים היוצאים ממנה"** בכיוון צפון-דרום. אין אפוא מחלוקת במציאות לגבי כיוון המנורה, אלא רק לגבי הגדרתה; וזו הסיבה שמחלוקת התנאים במנחות אינה עוסקת בכיוון עמידת המנורות במקדש, אלא רק בכיוון עמידת השולחנות.

1. שיטת רב סעדיה גאון

לא רק הרמב"ם סובר ש"המנורה" היא הקנה האמצעי, ושקני המנורה עמדו בכיוון צפון-דרום, גם רס"ג סובר כך. ברם, רס"ג סובר שקני המנורה לא עמדו בשורה ישרה.

23. בשתי מהדורות פירוש המשנה במנחות ומידות, צייר הרמב"ם את המנורה ללא הקנים, אלא רק את הבסיס, הרגלים והקנה האמצעי, כבתרשים מס' 11. קשה לדעת מדוע לא צייר הרמב"ם את קני המנורה - האם כבר בשלב מוקדם חש אינטואיטיבית ש"המנורה" מוגדרת כקנה האמצעי בלבד, או אם היה לו ספק לגבי כיוון עמידת הקנים, וכשיטת מי מהתנאים יש לפסוק להלכה, או שהדבר נובע ממגבלת גודל הציור. ברם היות ועד שכתב את פסק ההלכה במשנה-תורה סבר הרמב"ם ש"המנורה" כוללת את כל הקנים, על כן אין ללמוד מתרשימי המנורה בפירוש המשנה על דעת הרמב"ם לגבי כיוון עמידת קני המנורה.

24. וביותר בולט הדבר - לפי ההסבר של רש"י לברייתא במגילה (לשיטת ראב"ש, אך באמת היא לשיטת רבי), שהנר האמצעי בלט מערבה משורת הקנים; ואין צריך לומר לשיטת רס"ג (שתבואר להלן), שששת קני המנורה בלטו מזרחה בחצי עיגול.

כך תיאר רס"ג את מנורת המקדש (בפירושו לחומש שמות, מהדו' פרופ' יהודה רצהבי, הוצ' מוסד הרב קוק תשנ"ח, עמ' קמו):

וראוי שנדע גם כן, שששת הקנים לא הותקנו כתבנית הענפים היוצאים מן העץ, שהם ענף מעל ענף ומקביל לו. אך צורתם כצורת כף בעלת שש אצבעות, ששתן בצורת קשת, מחצית אחת מעוגלת,²⁵ אבל המחצית השנייה ריקה מהם. כך ששה קנים מקיפים את המנורה. צד מזרחי מוקף בששה קנים, והמחצית המערבית ריקה מהם. ופירוש זה, למרות שנמסר בקבלה (=בספרי ובספרי זוטא) [ברם אין צורך בקבלה זו, שכן] הריהו יוצא מן הכתוב [עצמו], לפי שאמר כאן: "ועשית את נרתיה שבעה והעלה את נרתיה והאיר על עבר פניה".

עוד קודם לכן (בעמ' קמה) כתב הרס"ג:

ויהיה עניין הקפת ששת הנרות למחצית העיגול שמרכזו הנר השביעי, עד שנעשית צורתם כקשת, כדרך שתלמידים היושבים לפני רבם מקיפים אותו כחצי קשת, והוא במרכז... וכדרך שסיפרו חז"ל על ישיבת שבעים זקנים ואמרו: "סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, כדי שיהו רואין זה את זה" (סנהדרין לו, ב).

ברם אין כוונת רס"ג לומר שמוצא כל הקנים בנקודה אחת. גם לדבריו יצאו שלושת זוגות הקנים משלשה כפתורים, זה מעל זה, אך הנרות היו בחצי עיגול סביב האמצעי.

שיטת רס"ג נזכרת בקצרה גם בפירוש הארוך של רבי אברהם בן עזרא לשמות כז, כא; ובפירושו הקצר לשמות כה, לז, בזו הלשון:

הקדמונים אמרו כי נר אחד באמצע, והששה נערכים זה אחר זה בחצי עיגול, ואחר שהכתוב אמר "והאיר על עבר פניה", והטעם - אל עבר אחד, הנה הצורה ברורה.

בפירושו, מתאר רס"ג גם את מידות קני המנורה בגובהה, את קישוטיהם ואת הרווחים ביניהם.²⁶ מוטת המנורה (המרחק בין ראשי הקנים הקיצוניים) המחושבת לשיטתו על פי משפט פיתגורס היא כ-2 אמות. רס"ג ואבן עזרא קובעים שמקור התיאור הוא ב"קבלה" מ"הקדמונים", וכוונתם לספרי ולספרי זוטא בהעלותך, כפי שיבואר להלן.

תרשים מס' 12: צורת עמידת נרות המנורה במבט-על [ממזרח המנורה] לשיטת רס"ג

25. אין לדעת אם לשיטת רס"ג היו הקנים ישרים ועלו באלכסון - כעולה מצוירי הרמב"ם בפירוש המשנה - או שהיו עגולים. במרבית תבליטי הקיר מתקופת המשנה צוירה המנורה צוירה במבט קדמי עם קנים עגולים, ולא עם קנים ישרים העולים באלכסון. קשה להסתמך על ציורים אלו, כיון שברבים מהם מצויר גם קו ישר אופקי המחבר בין הקנים סמוך לראשם, קו אשר לו בוודאי אין זכר בכתוב או בדברי חז"ל.

26. חלוקת הטפחים בגובה המנורה בפירושו תואמת לתיאור המופיע בפרק י' בבבליא דמלאכת המשכן, ולא לתיאור המופיע במנחות כט, ב, לדברי רס"ג, אורך הקנים התחתונים היה כ-11 טפחים; גובה הקנה האמצעי במוצא הקנים התחתונים - 9 טפחים.

שיטה זו, שלפיה עמדו הנרות בחצי גורן, תואמת את שנפסק בטור ובשו"ע (או"ח תרעא, ד) שחנוכייה עגולה וחצי עגולה כשרות להדלקה, ובלבד שהנרות יהיו נפרדים בצורה ברורה (במרחק אצבע זה מזה). החנוכייה במובנים רבים אמורה להיות דומה למנורת המקדש. כך עולה גם מהנפסק (שם סעיף ז) לגבי מקומה של החנוכייה בבית הכנסת וסדר הדלקתה.²⁷

ז. עיון מחודש במקורות לאור הרס"ג והרמב"ם

1. ספרי בהעלותך

התנא בספרי התקשה בהבנת הביטוי "על עבר פניה" שבפר' תרומה, ויישב אותו באמצעות הביטוי שבפר' בהעלותך "אל מול פני המנורה", ומכאן הסיק שהנרות צריכים להאיר את "המנורה", שהיא הקנה האמצעי, מכל עברה. מרבית הראשונים סברו שקני המנורה עמדו בשורה ישרה, משני צידי "המנורה" המוגדרת כקנה האמצעי, ככתוב: "ושלשה קני מנרה מצדה האחד ושלשה קני מנרה מצדה השני", כפי שהם הבינו מהמשניות במסכת תמיד, מהדיון בגמרא במסכת מנחות, ובעיקר - ממסקנת הספרי בנוסח שלפנינו.

בפירושו למגילה כא, ב ובפירוש התורה ביאר רש"י שמשמעות הביטוי "אל מול" היא כמו "למול", ומשמעות זו זהה למשמעות של "על עבר" - "לעבר", לכיוון. אולם אם כן לא ברור מדוע זקוק היה התנא דספרי להבאת הפסוק בפרשת בהעלותך, הרי משני הכתובים עולה אותה מסקנה. ועוד, אם "המנורה" כוללת בהגדרתה את כל שבעת הקנים, הרי שכדי ללמדנו שששת הנרות צריכים להאיר את האחד שבאמצע, היה ראוי שייכתב בפסוק "ששת הנרות", ולא "יאירו שבעת הנרות".

הדברים מתיישבים לפי מה שביארנו לעיל בדעת הרמב"ם, ש"המנורה" היא הקנה המרכזי בלבד. בקנה כזה קשה לקבוע מה נחשב ל"פני המנורה". מהפסוק בפרשת תרומה ("והאיר על עבר פניה") הבין התנא שכל ההיקף של הקנה האמצעי נחשב ל"פני המנורה", ולכן על ששת הנרות להקיף ולהאיר את הקנה האמצעי בעיגול שלם מכל עבריו. אולם אם כך, ראוי היה שבפרשת בהעלותך ייכתב "אל המנורה יאירו ששת הנרות", ולא ככתוב "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות". 'מול' משמעו מנגד ('לקבל' בארמית),²⁸ ומשמע שעל הנרות להאיר נקודה דמיונית המצויה לפני "פני המנורה", כלומר בחזית של הקנה האמצעי, שאותה יכולים להאיר כל שבעת הנרות, כולל הנר האמצעי עצמו. אם כן גם במשפט "והאיר על עבר פניה" אין הכוונה שששת הנרות יאירו לכיוון הנר האמצעי, אלא ששבעת הנרות [כולל האמצעי] יאירו לכיוון [אל העבר] שאליו מופנים "פני המנורה".

27. בשו"ע נפסק שם, על סמך תרומת-הדשן סי' קד: "ומסדרן ממזרח למערב", ובמשנה-ברורה (סי' ק מב) מסביר, שזהו כעין מנורה, "דהנרות היו מסודרין במקדש בין מזרח למערב". אולם הוא מוסיף, "דיש מהראשונים [רמב"ם וסמ"ק] דס"ל דאף דהמנורה היתה עומדת בדרום, מכל מקום נרותיה היו מסודרין מצפון לדרום, וממילא לדידהו גם נרות חנוכה יש לסדר באופן הזה. ויש מקומות שנהגו כן ואין למחות בם, דיש להם על מה לסמוך." בספרי מנהגים של עולי תימן מובא שמנהגם הוא לעשות חנוכיה עגולה או חצי עגולה. ועי' עוד תורה-שלמה לרמ"מ כשר, מילואים לפרשת תרומה, פרק יד, על "צורת קני המנורה"; מנהגי-ישראל בעריכת הרב פרופ' ד' שפרבר, ח"ה עמ' קסב, "האם קני המנורה היו מסודרים בכמין עיגול סביב הנר האמצעי?" ושם ח"ו פרק יז עמ' קפ-קצא: "מנורת בית המקדש, מנורת בית הכנסת ומנורת חנוכה".

28. השווה לפירוש המלים "ממול עורפו" (ויקרא ה, ח) בחולין יט, ב, וברש"י שם; וכן בספרא ויקרא חובה על הפסוק, ושם במלבי"ם. גם שם יש שימוש בהשוואה לפסוק "והוא ישב ממלי" (במדבר כב, ה) כבספרי זוטא.

אולם לא כתוב בתורה מהו כיוון "פני המנורה". אכן בפרשות תצוה ואמור כתוב שאת נר התמיד יש לערוך כך שיאיר "מחוץ לפרכת העדות", "לפני ה' " - כלומר, בכיוון ארון העדות. לא כתוב בתורה שר התמיד הוא הנר העומד על גבי "המנורה" (הקנה האמצעי), אך כיון שאל צידו הקדמי של הנר שעליה (= "פני המנורה") פונים כל שאר הנרות, משמע שהוא יותר חשוב משאר הנרות; וכיון שר התמיד צריך להיות "לפני ה' " יותר משאר הנרות (כפשט הגמרא במנחות), הזהות בין הנר האמצעי לנר התמיד המופנה לכיוון ארון הברית, מתבקשת.

הקושי העיקרי בנוסח הספרי שלפנינו הוא בביטוי "ומנורה [מקבילה] את הנרות", שהרי לא ניתן לכוון את הנר האמצעי לשני כיוונים מנוגדים בו זמנית (הן כלפי הנרות הצפוניים והן כלפי הדרומיים); לכל היותר ניתן להעמידו ישר באמצע! נראה שחל חילוף של מילה אחת בנוסח המקורי של הספרי, ונוסחו צריך להיות: "...שיהיו נרות מקבילים את המנורה (=הקנה האמצעי), ומנורה את הארון". התיקון המוצע מבוסס על השוואה לנוסח הברייתא במגילה כא, ב, שם הברייתא מסתיימת במשפט: "**ונר מערבי** (=שעל גבי "המנורה") [מכוון] כלפי **שכינה**", ומשמע שהנר האמצעי מופנה כלפי **הארון**, שעליו השכינה שורה. אפשר שחילוף המילים בא בשל הדמיון בצלילן - "הנרות" ו"הארון".

אם נכונים דברינו, תיקונה של מילה בודדת זו בספרי גורר אחריו שינוי מוחלט במסקנת הספרי - שכן לפי תיקון זה מתבררים כל הפרטים החסרים בספרי:

1. משתנה כיוון עמידת קני המנורה ב-90 מעלות ונעשה צפון-דרום במקום מזרח-מערב - כשיטת רבי לפי הרמב"ם ורס"ג;
2. מתברר כיוון הנר האמצעי - למערב;
3. מתברר שר התמיד המערבי הוא הנר האמצעי.

לפי זה, ההסבר "הא כיצד? שלשה כלפי מזרח ושלשה כלפי מערב ואחד באמצע, נמצאו כולם מקבילים את האמצעי" לא הופיע כלל בנוסח המקורי של הספרי (וכך צריך להיות בכל מקבילותיו), מפני שאין בו צורך אם פיות כל הנרות פנו אל הנר האמצעי ופיו פנה אל הארון שבמערב. ומעתה, גם אין עוד צורך בתיקון הרי"ד והגר"א לנוסח הספרי.²⁹

2. ספרי זוטא בהעלותך

גם לפי הספרי זוטא, לולא המלה "מול", היתה צורת המנורה כצורת "עטרה" - כתר עגול. ברם יש לבחון אם אכן צורת ה"עטרה" היא כשל כתר עגול - כהבנת רס"ג - או כמין נזר ישר בדומה לציץ - כהבנת שאר הראשונים.

3. בברייתא דמלאכת המשכן

כאמור, בפרק י בברייתא דמלאכת המשכן, העוסק במבנה המנורה, מובא תיאור קצר, המבוסס על מסקנת הספרי:

מערביים ומזרחיים היו דולקין **כנגד** נר האמצעי, שנאמר: "אל **מול** פני המנורה יאירו שבעת הנרות". מכאן היה ר' נתן אומר: האמצעי הוא **המכובד**.

29. מדובר בחילוף ותוספת הסבר עתיקים ביותר, שהרי כבר בתרגום הירושלמי א', מובא תיאור המנורה כבספרי, מה שמעיד על קדמות הנוסח שלפנינו, ברם אילו לרס"ג ולרמב"ם היה נוסח זה, לא סביר שרס"ג יתאר את המנורה כפי שתאר, ולא סביר שהרמב"ם יפסוק את ההלכה כפי שפסק.

אם נכון התיקון המוצע בספרי, נאלץ לתקן בהתאם גם את נוסח הברייתא דמלאכת המשכן, שכן עורך הברייתא הסתמך על הספרי.³⁰

4. בברייתא במגילה כא,ב

תניא: "אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות" - מלמד שמצדד פניהם כלפי נר מערבי, ונר מערבי כלפי שכינה, ואמר רבי נתן: מכאן שאמצעי משובח. כאמור, המשפט "ונר מערבי כלפי שכינה", חסר בברייתא במנחות.

הנר האמצעי מכונה "הנר המערבי", מפני שהוא הקרוב ביותר למערב. על פי שיטת הרמב"ם, הברייתא תואמת דווקא לשיטת רבי, המדגיש את קרבת הנר האמצעי למערב; ולא לשיטת ראב"ש, המדגיש (במנחות צח,ב) רק את כיוונו.

גם אם רק בהסבר המוצע לשיטת הרמב"ם ניתן ליישב את שיטת רבי, שלפיה כל הכלים עמדו לאורך המקדש, יחד עם קביעת הברייתא דמלאכת המשכן בפרק ד', שקני המנורה עמדו בניצב לאורך השולחן; וגם אם רק על פי התיקון המוצע בנוסח הספרי ניתן להסביר את הספרי עצמו כראוי, כך שגם מתבררים כל הפרטים שהיו חסרים בו, עדיין הקושי העיקרי בהסבר זה הוא עצם הצורך להסתמך על השערה בדבר חילוף של מילה בספרי, חילוף שגרר הסבר מיותר ומוטעה בשלשה מקורות עתיקים ביותר (הספרי, הברייתא דמלאכת המשכן והתרגום הירושלמי א).

ברם שיטת הרמב"ם ורס"ג באשר לכיוון העמדתה של המנורה מקבלת את חיזוקה מהסבר בסוגיה העוסקת באופן המעבר של הכהנים בין כלי המקדש שבהיכל במשך כל השנה, ובפרט של הכהן הגדול ביום הכיפורים. נושא זה יבואר אי"ה במאמר אחר.

ח. לפי יוסף בן מתתיהו עמדה המנורה באלכסון

בתיאור המשכן בקדמוניות-היהודים כותב יוסף בן מתתיהו (בתרגומו של א' שליט, ספר ג עמ' 88), שנרות המנורה עמדו בשורה ישרה בכיוון **דרום-מזרח**. קביעה זו נראית בלתי הגיונית לחלוטין, שכן כנזכר במאמרנו, מוסכם במקורות חז"ל שהנרות האירו לכיוון הנר האמצעי, והוא האיר לכיוון קדש הקדשים; ואף החולקים על כך מבין הראשונים, סוברים שהנר האמצעי האיר לכיוון השלחן. אך אין מי שסובר שהנרות האירו לכיוון הכותל הדרומי של ההיכל.

נראה, שאם אין מדובר בשיבוש מכוון שהמחבר יצר - בהיות ספרו מיועד לשאינם יהודים, וברצון שלא יחשבו שהמנורה מאירה "לצורך" הקב"ה³¹ - הרי שיש ליישב את

30. לכאורה, ניתן היה לתקן את הנוסח כמו הגר"א (צפוניים ודרומיים במקום מערביים ומזרחיים), או לקבוע שהמלה "מערביים" היא תוספת מאוחרת, ולומר שבמקור היה הנוסח - "המזרחיים (או: הנרות) היו דולקים כנגד הנר האמצעי (=המערבי)", כמבואר בשיטת רס"ג. מאיר איש שלום מעיר על הברייתא דמלאכת המשכן במהדורתו, שבהוצאת דפוס אופיבאך נדפס כבנוסח המקובל, אך בדפוס ילינק הנוסח הוא אכן "מזרחיים היו דולקין כנגד נר האמצעי". ברם נוכח העובדה שנוסח זהה לנוסח הספרי שלפנינו מופיע גם בתרגום הירושלמי א', סביר יותר לומר שלאחר החילוף שחל בנוסח הספרי (הארון - הנרות), הועתק ההסבר שנוסף אח"כ בספרי (על פי השוואה לשיטת רבי במנחות ולמשניות מסכת תמיד) בסגנונות שונים לכל המקבילות.

31. ובכלל, קשה לסמוך על תיאוריו של יוסף בן מתתיהו בשל הסתירות הרבות לכתוב בתורה ולנמסר בחז"ל. כך, למשל, הוא מזכיר בין קישוטי המנורה גם רימונים ומסכם את מספר הקישוטים ב-70, ולא ב-42 כחז"ל. אפשר שהוא פירש את הכתוב בתורה "שלשה גבעים משקדים בקנה האחד כפתור ופרח" - שלכל גביע יש כפתור ופרח, ולא רק לכל קנה, וכך יש במנורה עוד 28 כפתורים ופרחים בנוסף על ה-42 שחז"ל ספרו, ובסך הכל 70.

הדברים ולומר, שששת הנרות לא עמדו בקו ישר עם הנר האמצעי, אלא בלטו מעט לכיוון דרום-מזרח, ומשם האירו לכיוון הנר האמצעי בכיוון צפון-מערב, כנזכר לעיל.

אכן, לפי יוסף בן מתתיהו עמדה המנורה ב**אלכסון**³² זה תואם לכך שהנרות כוונו לארון הברית, וכיון שה**מנורה עמדה דרומית-מזרחית לארון**, הרי **שפניה פנו לצפון-מערב אל הארון**, דהיינו: **מעט באלכסון לכיוון הארון**.³³

אף שקביעה כזו אינה נזכרת במקורות חז"ל בפירוש ואינה הכרחית לשיטת רס"ג, יש בה הגיון פנימי, שכן בברייתא במגילה מוסבר, שהנר המערבי פונה כלפי הארון (ולא למערב בסתם), ומשמע - באלכסון. לפי קביעה כזו, אכן היו שני נרות מזרחיים, ושני נרות מערביים שאחד מהם הוא האמצעי, אף אם קני המנורה עמדו באופן כללי מצפון לדרום (בין אם צורתה קו ישר עם בליטת הקנה האמצעי משורת הקנים - כרש"י במגילה; ובין אם צורתה כחצי אליפסה כרס"ג). אלכסון זה לא הוזכר בחז"ל, אפשר משום שהזוית היא קטנה, אם כי יש לעובדה כזו חשיבות מרובה להסבר סדר הטבת הנרות.

ט. סיכום

החידושים שבמאמרנו זה הם כדלהלן:

- לפי שיטת הרס"ג והרמב"ם - שתי נקודות המבט של המנורה בתורה מהוות את בסיסה של מחלוקת התנאים. לדעת רבי - "המנורה" מוגדרת כקנה האמצעי בלבד; ואילו לדעת רבי אלעזר ב"ר שמעון היא כוללת את שבעת הקנים.
- בשונה מהרמב"ם, רס"ג סובר שששת קני המנורה עמדו בחצי עיגול ממזרח לקנה המערבי, ולא בשורה ישרה משני צידיו מצפון ומדרום.
- הרס"ג והרמב"ם ביארו כך, כיון שרצו לתאם בין כל המקורות העוסקים בכיוון העמדתם של כלי המקדש. שיטתו של רש"י שונה, כנראה משום שפרק ד של הברייתא דמלאכת המשכן לא היה בידיו, ולכן הוא הסביר את הסוגיות על פי הספרי בנוסח שלפנינו.³⁴

32. חישוב ילמד שמדובר בזוית של כ - 14 מעלות לכיוון צפון-מערב, שכן בין הנר המערבי לבין קו אמצע המקדש יש מרחק של 2.5 אמות; ומהמנורה לפרוכת - 5 אמות; ומהפרוכת לארון עוד 5 אמות - דהיינו: 10 אמות בין המנורה לבין הארון. בבית שני הזוית היתה קטנה יותר, כי המרחק מהנר המערבי לקו אמצע ההיכל ברוחבו היה 7.5 אמות, ומשם למקום הארון במרכז קדש הקדשים 20 אמה.

33. אמנם לפי יוסף בן מתתיהו הם פנו באלכסון לכוון הדרום-מזרחי, ולא אל הארון; אך לפחות בהסבר שלנו ניתן הסבר כלשהו לאלכסון, ואם כך טעותו של יוסף בן מתתיהו נצטמצמה לחצי מהאינפורמציה הנמסרת על ידו בלבד.

34. לפי הסברנו כאן ניתן לבאר היטב את מסלול הליכתו של הכהן הגדול בתוך ההיכל בדרכו לקדש הקדשים ביום הכיפורים, וכמבואר במשנה ובגמרא ביומא נא,ב,נב,א, ועוד נדון בכך ברצות ה'. כמו כן יש לדון בסדר דישון המנורה והטבת הנרות המתואר במסכת תמיד.